

УДК 341.1:342.7

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v94.2022.9>

А. О. Осауленко

ПРАВА ЛЮДИНИ В ОСВІТНІЙ СФЕРІ: ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Постановка проблеми. У Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки [1] звернуто увагу на незбалансованість прав і відповідальності, непослідовну автономність закладів вищої освіти, неготовність багатьох з них використовувати надані законодавством можливості як одну із важливих проблем в освітній сфері. Йдеться також про необхідність досягнення нетерпимості учасників освітнього процесу до дискримінації за різними ознаками шляхом запровадження відкритого реєстру фактів дискримінації в закладах вищої освіти.

Вищезазначене в повній мірі корелюється прагненням нашої країни стати рівноправним членом європейської спільноти (в тому числі й в освітньому просторі) та зобов'язанням України згідно з Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікованою Законом України від 16 вересня 2014 р. № 1678-VII [2], а також зі Стратегією розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки [3] де йдеться про необхідність побудови ефективної системи судоустрою та впровадження міжнародних стандартів і кращих практик Ради Європи і Європейського Союзу.

Таким чином розвиток вищої освіти, системи правосуддя, а також конституційного судочинства в нашій країні має відбуватись у руслі дотриманням прав людини, закріплених в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [4] та Конституції України [5]. У зв'язку з цим вбачається актуальним розглянути проблематику впливу рішень Європейського суду з прав людини на стан дотримання прав людини в освітній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальні дослідження прав людини здійснювали В. Авер'янов, А. Колодій, С. Лисенков, А. Олійник, В. Опришко, П. Рабінович, О. Скрипнюк, В. Федоренко та інші. Окремим аспектам практики Європейського суду з прав людини в своїх працях приділяли увагу А. Біла-Кисельова, К. Громовенко, А. Джуська, В. Джуський, Т. Коваль, С. Лубенець, В. Панкратова, М. Старинський, Л. Ярмол та інші. Водночас інтегративного дослідження прав людини в освітній сфері у вимірі рішень Європейського суду з прав людини здійснено не було.

Метою статті є аналіз практики Європейського суду з прав людини під кутом зору її впливу на забезпечення прав людини в освітній сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вбачається за доцільне розпочати з рішень Європейського суду з прав людини (далі ЄСПЛ) в руслі забезпечення права на життя в освітній сфері.

Право на життя закріплено у статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі Конвенція). Практика ЄСПЛ відштовхується від того, що обов'язками держав за статтею 2 Конвенції є: а) негативні – утримуватися від умисного або незаконного позбавлення життя; б) позитивні – вживати відповідні заходи для захисту життя тих, хто знаходиться під юрисдикцією держави. ЄСПЛ вважає, що покладене статтею 2 на державу позитивне зобов'язання застосовується у рамках будь-якої діяльності, незалежно від того, чи є вона публічною, якщо вона може стосуватись права на життя [6].

Наприклад, в сфері охорони здоров'я, по відношенню до дій чи бездіяльності медичних працівників, держава повинна ввести положення, які зобов'язують лікарні, державні чи приватні, здійснювати відповідні заходи для захисту життя своїх пацієнтів. Це є особливо важливим у випадках, коли можливість пацієнта піклуватись про себе є обмеженою або у випадках пов'язаних зі шкільними органами, які зобов'язані захищати здоров'я і благополуччя учнів, зокрема маленьких дітей, які є особливо вразливими і знаходяться під виключним контролем (див. *İbeyi Kemaloğlu and Meriye Kemaloğlu v. Turkey*, no. 19986/06, § 35, 10 April 2012).

Для освітньої сфери цікавою є справа *Derenik Mkrtchyan and Gayane Mkrtchyan v. Armenia* (№ 69736/12) [7, с. 4–5], рішення по якій було ухвалене 30 листопада 2021 року.

Заявники в цій справі відповідно є дідусем та матір'ю Г., який загинув у результаті бійки в державній школі. Заявники скаржилися за статтею 2 Конвенції на те, що держава не захистила життя Г., коли він перебував під контролем у школі, і за статтями 2 та 13 Конвенції на те, що національні органи влади не провели ефективного розслідування обставин його загибелі. На момент подій у справі Г. було десять років. Коли вчитель залишив класну кімнату, Г. був побитий двома однокурсниками. Нікого з медичного персоналу в школі в той день не було.

В контексті нашого дослідження звернемо особливу увагу на матеріальний аспект справи. Отже, було встановлено, що шкільні органи влади не знали про особливу вразливість Г. у зв'язку із станом здоров'я, а саме втратою свідомості. Йому не було поставлено діагнозу як особі, яка страждає від епілептичних нападів, і жодних конкретних рекомендацій не надавалося. За цих обставин шкільним органам влади не пропонувалося приділяти особливу увагу Г. До того ж Г. не було продемонстровано певний ступінь вразливості, аби зобов'язати вчителя не покидати клас у будь-який час та за будь-яких обставин, а серед учнів цього класу не було будь-яких випадків насильства. Таким чином, не було достатніх доказів для висновку про невиконання керівництвом школи свого обов'язку за статтею 2 Конвенції з надання належного рівня захисту життя Г., тобто порушення права на життя в матеріальному аспекті не було.

Відповідно до статті 8 Конвенції кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Відповідно до ж ст. 32 Конституції України ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею. Кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації.

Для освітньої сфери цікавим є рішення в справі *F.O. v. Croatia* [8], де чотирма голосами проти трьох палата Суду встановила порушення статті 8 Конвенції через харасмент (цькування) учня вчителем в державній школі.

Заявника, 17-річного учня державної середньої школи, було тричі піддано знущанню з боку вчителя математики. Перший інцидент (образливі вирази) стався через запізнення заявника та його однокласників; другий – після того, як заявник повідомив про образи завуча, а третій через кілька днів. В подальшому хлопцю поставили діагноз посттравматичного стресового розладу, а психолог виявив, що заявник страждав на гострий тривожний розлад. Школа та міністерство освіти прагнули врегулювати питання внутрішньо; прокуратура не знайшла складу злочину, Конституційний суд визнав скарги неприйнятними. Перед ЄСПЛ заявник скаржився на відсутність ефективної реакції з боку влади на його скарги на цькування.

Ця справа дала можливість ЄСПЛ розвинути стандарти щодо застосовності статті 8 стосовно заходів, що вживаються у галузі освіти та пояснити характер зобов'язань держави у цьому контексті [9].

У Конвенції гарантується також право на освіту, закріплене у ст. 2 Протоколу № 1, де зазначається, що нікому не може бути відмовлено у праві на освіту. Держава під час виконання будь-яких функцій, узятих нею на себе в галузі освіти і навчання, поважає право батьків забезпечувати таку освіту і навчання відповідно до своїх релігійних і світоглядних переконань.

В контексті права на освіту доцільно згадати наступні справи: “*Kjeldsen, Busk Madsen, Pedersen v. Denmark*”, “*Marckx v. Belgium*”, “*Leyla Sahin v. Turkey*”, “*Mürsel Eren v. Turkey*”, “*O’Keefe v. Ireland*”, “*Dojan and others v. Germany*”, “*Leyla Sahin v. Turkey*”, “*X. v. the United Kingdom*”, та інші.

Вбачається за доцільне в першу чергу звернути увагу на той факт, що обмеження права на освіту можуть існувати, але водночас вони повинні бути встановлені на законодавчому рівні, передбачати законні цілі, не повинні порушувати суті права на освіту і позбавляти його ефективності. Показовою є постанова Суду від 10 листопада 2005 р. у справі “*Leyla Sahin v. Turkey*” [10]. У справі оскаржувався циркуляр, укладений проректором Стамбульського університету, у якому студенти з «покритими головами» (які носять ісламський хіджаб) і студенти (зокрема,

іноземні студенти) з бородами не повинні допускатися на лекції, курси та консультації тощо. ЄСПЛ визнав порушення права на освіту [11, с. 129].

У провадженні ЄСПЛ також були справи, що стосувалися громадянства особи та права на освіту. У справі “X. v. the United Kingdom” за заявою № 8844/80 відрахованого за підсумками першого курсу за неуспішність без права поновлення студента університету Великобританії. В цій справі не було визнано ані порушення права на освіту заявника, ані факту його дискримінації щодо здобуття освіти через індійське походження у зв’язку з відсутністю поданих заявником доказів щодо його можливої дискримінації за етнічним походженням [12, с. 291].

Висновки. На підставі викладеного можна дійти висновку, що Конвенція містить значну кількість положень, які в тій чи іншій мірі пов’язані з правами людини в освітній сфері. В контексті рішень ЄСПЛ доцільно в першу чергу згадати про ст. 2 та ст. 8 Конвенції, а також ст. 2 Протоколу № 1. Практиці ЄСПЛ у вимірі прав людини в освітній сфері повинна відводиться одна із провідних ролей при впровадженні міжнародних стандартів і кращих практик Ради Європи і Європейського Союзу на шляху загальної та освітньої інтеграції України до європейської спільноти.

Література

1. Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.02.2022 р. № 286-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80> (дата звернення: 28.07.2022)
2. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16.09.2014 р. № 1678-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 40. Ст. 2021.
3. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки : Указ Президента України від 11.06.2021 р. № 231/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021> (дата звернення: 28.07.2022).
4. Про захист прав і основних свобод людини : Конвенція від 04.11.1950 р. Дата оновлення: 02.10.2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 28.07.2022).
5. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Центр правових ресурсів від імені Валентина Кампеану проти Румунії, 17 липня 2014. URL: <https://precedent.in.ua/2015/12/16/tsentr-pravovyyh-resursov-ot-ymeny-vale> (дата звернення: 28.07.2022).
7. Огляд рішень Європейського суду з прав людини (листопад – грудень 2021 року). Рішення за період із 01.11.2021 по 31.12.2021 / відп. за вип. : О. Ю. Тарасенко, Д. П. Мордас, Р. Ш. Бабанли. Київ, 2021. 77 с.
8. Case of F.O. v. Croatia, 22 April 2021. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-209331%22%7D> (дата звернення: 28.07.2022).
9. Цькування учня вчителем в державній школі: позиція ЄСПЛ. URL: <https://sud.ua/ru/news/sudebnaaya-praktika/200270-tskuvannya-uchnya-vchitelem-v-derzhavniy-shkoli-pozitsiya-yespl> (дата звернення: 28.07.2022).
10. Leyla Sahin v. Turkey, 10 November 2005. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70956> (дата звернення: 28.07.2022).
11. Панкратова В. О., Лубенець С. А. Право на освіту у практиці Європейського суду з прав людини. *Приватне та публічне право*. 2019. № 2. С. 128–132.
12. Громовенко К. Право на вищу освіту в практиці ЄСПЛ. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 3. С. 291–296.

Анотація

Осауленко А. О. Права людини в освітній сфері: практика Європейського суду з прав людини. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню практики Європейського суду з прав людини під кутом зору її впливу на забезпечення прав людини в освітній сфері. Розглянуто положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Протоколу № 1.

Аналіз запропонованої проблематики розпочинається з рішень Європейського суду з прав людини в руслі забезпечення права на життя в освітній сфері. В статті зазначається, що рішення Європейського суду з прав людини базуються на обов'язках держав за статтею 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: негативних – утримуватися від умисного або незаконного позбавлення життя та позитивних – вживати відповідні заходи для захисту життя тих, хто знаходиться під юрисдикцією держави.

Звернуто особливу увагу на справу *Derenik Mkrtchyan and Gayane Mkrtchyan v. Armenia* (№ 69736/12), рішення по якій було ухвалене 30 листопада 2021 року. В контексті дослідження автор зосередився переважно на матеріальному аспекті справи. Зроблено акцент на відсутності достатніх доказів для висновку про невиконання керівництвом школи свого обов'язку за статтею 2 Конвенції з надання належного рівня захисту життя Г., що зумовило відсутність порушення права на життя в матеріальному.

В дослідженні зазначається, що відповідно до статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції, а також здійснено розгляд відповідної практики Європейського суду з прав людини. Зокрема рішення в справі *F.O. v. Croatia*, де чотирма голосами проти трьох палата суду встановила порушення статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод через харасмент (цькування) учня вчителем в державній школі.

В статті також розглянуті рішення Європейського суду з прав людини, які стосувались права на освіту (насамперед "*Leyla Sahin v. Turkey*", "*X. v. the United Kingdom*").

Ключові слова: права людини, свободи людини, Європейська Конвенція з прав людини, Європейський суд з прав людини, євроінтеграція, освітній простір.

Summary

Osaulenko A. O. Human rights in the field of education: practice of the European Court of Human Rights. – Article.

The article is devoted to the study of the practice of the European Court of Human Rights from the point of view of its impact on ensuring human rights in the field of education. The provisions of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and Protocol No. 1 were considered.

The analysis of the proposed range of problems begins with the decisions of the European Court of Human Rights in the direction of ensuring the right to life in the educational sphere. The article notes that the decisions of the European Court of Human Rights are based on the obligations of states under Article 2 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: negative – to refrain from intentional or illegal deprivation of life and positive – to take appropriate measures to protect the lives of those who are under the jurisdiction of the state.

Special attention was paid to the case of *Derenik Mkrtchyan and Gayane Mkrtchyan v. Armenia* (No. 69736/12), the decision on which was adopted on November 30, 2021. In the context of the research, the author focused mainly on the material aspect of the case. Emphasis is placed on the lack of sufficient evidence for the conclusion that the school management did not fulfill its duty under Article 2 of the Convention on providing an adequate level of protection for the life of G., which led to the absence of a material violation of the right to life.

The study notes that in accordance with Article 8 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, everyone has the right to respect for her/his private and family life, home and correspondence, and the relevant practice of the European Court of Human Rights was reviewed. In particular, the decision in the case of *F.O. v. Croatia*, where by four votes to three the Chamber of the Court established a violation of Article 8 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms due to harassment (bullying) of a student by a teacher in a public school.

The article also reviews the decisions of the European Court of Human Rights, which concerned the right to education (primarily "*Leyla Sahin v. Turkey*", "*X. v. the United Kingdom*").

Key words: human rights, human freedoms, the European Convention on Human Rights, the European Court of Human Rights, European integration, educational space.